

ՄԱՀԱԽՈՍԱԿԱՆ
OBITUARY
НЕКРОЛОГ

ՎԱՍՆ ԿԵՆԱՑ ԵՒ ԳՈՐԾՈՑ ՆԻՆԱՅԻ ԳԱՐՍՈՅԵԱՆ՝
(1923-2022)

2022 թ. օգոստոսի 14-ին կյանքից հեռացավ ժամանակակից հայագիտության հիմնասյուներից մեկը՝ պատմաբան Նինա Գարսոյանը՝ չհասցնելով տոնել իր հարյուրամյա հոբելյանը:

Անշափ դժվար է պարփակ ներկայացնել վտարանդիների միջավայրից սերող և կին հետազոտողի հաղթահարած բազմահոլով ու բազմաբովանդակ գիտական ճանապարհը՝ նյույորքյան Բրեքլի դպրոցից մինչև ակադեմիական գագաթներ: Մեկդարյա այս պատմությունն ինքնին որպես պատմական արժեք՝ հետազոտողի նույն բարեխղճությամբ, մտավորականի նրբամտությամբ և գրողին վաշել հմայիչ ոճով շարադրել է անձամբ Նինա Գարսոյանը՝ հեռատեսորեն

վերնագրելով իր հուշերը պատմաբանի անաշառությամբ՝ *De Vita sua* – «Վասն կենաց իւրոց» (2011 թ.):

Նինա Գարսոյանը ծնվել է Փարիզում, 1923 թ. ապրիլի 11-ին, առաջին աշխարհամարտի և ռուսաստանյան հեղափոխական իրադարձությունների հետևանքով Փարիզ տեղափոխված հայկական ընտանիքում: Մայրը՝ Իրինա Գար-

¹ Մանախոսականը շարադրելու համար որպես աղբյուր են ծառայել հետևյալ հրապարակումները. **N. Garsoïan**, *De Vita Sua*, Mazda Publishers, Costa Mesa (CA), 2011; **D. Kouymjian**, "Nina G. Garsoïan: A Professor Who Incubated Scholars, a Scholar Who Vitalized an Historical Era", 145-152; **L. Avdoyan**, "Magistra Studentorum per Armeniam et Byzantium: Nina G. Garsoïan", in **J. Chance** (ed.), *Women Medievalists and the Academy*, University of Wisconsin Press 2007, ch. 58, p. 803-813; "Prof. Nina G. Garsoian, 1923-2022: A Pioneering Scholar and Mentor", <https://massispost.com/2022/08/prof-nina-g-garsoian1923-2022-a-pioneering-scholar-and-mentor/>; **V. Calzolari**, "Nina Garsoïan", AIEA official Mail.

սոցանը, շնորհալի ու ճանաչված արվեստագետ, սերում էր Ղրիմի հայկական գաղթօջախից, իսկ հայրը՝ Գևորգ Գարսոյանը, թիֆլիսյան, ապա Նոր-Նախիջևանի (Դոնի Ռոստով) հայկական համայնքից: Երկու տարեկանում կորցնելով հորը՝ Նինա Գարսոյանը մեծանում է մոր ու մայրական տատի խնամքի ներքո: 1933 թ., ասես կանխատեսելով եվրոպայի գլխին ծառացած վերահաս վտանգը, մորեղբայրը երեքին հրավիրում է իր մոտ՝ Նյու Յորք, որտեղ էլ մեծամասամբ ծավալվում է ապագա գիտնականի կյանքն ու գործունեությունը: Հայ ժողովրդի բազմաթիվ զավակների նման մանկուց մի քանի լեզու կրող և տարբեր մշակույթներում հասունացած օրիորդ Նինան թերևս շատ տիպական բնորոշում է տվել իր ինքնությանը. «Նա երբեք չեմ կարողացել հասնել միակամ և լիասիրտ հայրենասիրության գիտակցությանը: Ինձ լավ եմ զգում Փարիզում և սիրում եմ Փարիզն ու Վենետիկը, բայց նաև՝ Մոսկվան ու Թբիլիսին, Նանտաքետը և Նյու Յորքը: Սակայն դրանցից ոչ մեկն էլ իմ լիարժեք ու միակ տունը չի եղել: Ենթադրում եմ, որ ազգությունս էս ամբողջովին հայ եմ»:

Այսօր կարելի է հաստատապես պնդել, որ Նինա Գարսոյանի հայրենիքը հայոց պատմագիտությունն էր, իսկ հայրենասիրության բարձրագույն արտահայտությունը հայագիտության միջազգայնացման բնագավառում նրա թողած անուրանալի վաստակը:

Նինա Գարսոյանը երաժշտական արտակարգ ունակություն ուներ, և մանկուց սովորում էր՝ դաշնակահարուհի դառնալու համար: Բայց ճակատագիրն այլ կերպ է տնօրինում նրա ապագան. պատահարի պատճառով վնասում է ձեռքը, և նոտաների աշխարհը փոխարինվում է գրքերի ակադեմիական աշխարհով: 1941 թ. ավարտում է Նյու Յորքի Ֆրանսիական լիցեյը, 1943-ին գերազանց գնահատականով բակալավրի կոչում է ստանում Բրին Մոր Քոլեջում (Bryn Mawr College)՝ դասական շրջանի հնագիտության և պատմության մասնագիտությամբ, ապա 1946-ին՝ մագիստրոսական տիտղոսը՝ Կոլումբիա համալսարանում, որտեղ էլ 1958 թ. պաշտպանում է ատենախոսությունը հայ, բյուզանդական և միջնադարյան պատմության գծով՝ ներկայացնելով հայկական Պավլիկյան աղանդավորական շարժումը (The Paulician Heresy, 1967):

Առաջին անգամ էր, որ ամերիկյան համալսարանական շրջանակներում հայկական աղբյուրների վրա հիմնված գիտական աշխատանք էր ընդունվում որպես դոկտորական ատենախոսության թեմա: Այդուհետ, կարելի է ասել, «առաջամարտիկ կնոջ դափնին» սրընթաց ուղեկցում է Նինա Գարսոյանին: 1956-65 թթ. պատմություն է դասավանդում Մասաչուսեթսի նորթամփթոն օրիորդաց քոլեջում, սակայն արդեն 1962-ից ընդունվում է Կոլումբիա համալսարան՝ հրավիրյալ դասախոսի կարգավիճակով, իսկ 1965-ին այստեղ ստանում է լիարժեք դոցենտի (Associate Professor) կոչում՝ դասավանդելով միաժամանակ Միջինարևելյան լեզուների ու մշակույթների և Պատմության ֆակուլտետներում: Այսպիսով, Նինա Գարսոյանի նպատակասուլացության, հայկական հաստատությունների և բարերարների ջանքերով Հայագիտական ծրագիրը լրիվ դրույքով մուտք

է գործում համալսարան՝ դառնալով գիտա-ուսումնական ամուր հիմք՝ հետազոտողների նոր սերնդի համար: Հարկ է շեշտել, որ 1960-ականներին նրա հետ ընդամենը մեկ այլ կին դասախոս կար ամբողջ ֆակուլտետում, և այս առիթով հնարավոր չէ չհիշատակել հայագիտության մեկ այլ մեծ երախտավոր, Գարսոյանի ուսուցիչներից մեկին՝ Սիրարփի Տեր Ներսեսյանին, որ առաջին և երկար տարիներ միակ կին գիտնականն էր Վաշինգթոնի Dumbarton Oaks բյուզանդագիտական կենտրոնում (հիմնադրվել է 1940 թ.):

Ստանալով նշանավոր Ֆուլբրայթ հիմնադրամի կրթաթոշակը՝ Գարսոյանն իր կրթությունը լրացնում է Վենետիկում՝ ուսումնասիրելով Միսիթարյան միաբանության հավաքածուի ձեռագրերը և պարապելով գրադարանում, իսկ 1961-62 թթ., որպես հետգիտորական ծրագիր Փարիզում հետևում է դասական հայերենի և իրանական բարբառագիտության դասընթացներին հին լեզուների դասավանդման հայտնի Institut catholique-ում և Սորբոնի համալսարանի Ecole des hautes études-ում: Նրա ուսուցիչներն էին հայագիտության և իրանագիտության երկու խոշոր մասնագետներ Շառլ Մերսիեն և էմիլ Բենվենիստը:

Հնդամենը երեք տարի անց՝ 1965-ին, Նինա Գարսոյանին շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում. նա դառնում է առաջին կին պրոֆեսորը Կոլումբիայի համալսարանի պատմության ֆակուլտետում: Իսկ 1973-ին ստանձնում է Միջինարևելյան լեզուների և մշակույթների ամբիոնի վարիչի պաշտոնը: 1977-ին նրան հրավիրում են ղեկավարելու Փրինսթոնի համալսարանի մագիստրոսական դպրոցը, ուր նա դառնում է առաջին կին դեկանը: Վերջապես, 1979-ին, բարեհաջող դրամահավաքի շնորհիվ, Կոլումբիա համալսարանում բացվում է երկար փափագված Հայոց պատմության և քաղաքակրթության ամբիոնը, որ կրում է Գեորգ Մ. Ավեդիսեանի անունը: Նա ղեկավարում է ամբիոնը մինչև աշխատանքային տարիքի ավարտը՝ 1993 թ.:

Նինա Գարսոյանի անսպառ եռանդը ծավալվում է նաև հայագիտական ու հումանիտար հետազոտությունների այլ միավորների ստեղծման ուղղությամբ: Կոլումբիա համալսարանում նա հիմնադրում է արևմտյան գիտական շրջանակներում ամենաազդեցիկ հայագիտական և բյուզանդագիտական կենտրոններից մեկը, այնուհետև, Ռիչարդ Հովհաննիսյանի գործընկերությամբ հիմնադրում են Հայագիտական ընկերությունը (Society for Armenian Studies): Ավելի քան վաթսուներեք տարի Գարսոյանը եղել է Հայագիտական ուսումնասիրության և հետազոտությունների ազգային ընկերության (NAASR – National Association for Armenian Studies and Research) անդամ և երկար տարիներ աշխատակցել Գիտական խորհրդին: Նաև ընտրվել է American Council of Learned Societies ընկերությունում որպես կազմկոմիտեի անդամ, ապա՝ փոխնախագահ, և Հայագիտական ուսումնասիրությունների միջազգային ընկերության (AIEA) պատվավոր անդամ: Փարիզում նա անդամակցում էր հեղինակավոր *Collège de France*-ի Բյուզանդական քաղաքակրթության և պատմության կենտրոնին, իսկ 1984-89-ից մինչև կյանքի վերջը որպես խմբագիր, իսկ հետո տնօրեն աշխա-

տակցում էր հեղինակավոր հայագիտական հանդեսին՝ *Revue des études arméniennes*-ին: 1992 թ. առաջագրվել է Ամերիկայի Միջնադարյան ակադեմիայի անդամ, իսկ 2002-ին՝ Բրիտանական ակադեմիայի թղթակից անդամ, որ հազվագեպ շնորհ է ոչ բրիտանացի գիտնականների համար:

Նինա Գարսոյանը երկու տասնյակի հասնող մենագրությունների, կոլեկտիվ հետազոտությունների և գիտական թարգմանությունների հեղինակ է, հրատարակել է հարյուրավոր հոդվածներ և նյութեր, այդ թվում՝ խոշոր հանրագիտարաններում, կրթել հայագետների մի քանի սերունդ:

Նա մի շարք բարձր պարգևների է արժանացել, այդ թվում՝ հայկական հաստատություններից. 1993 թ. Մեծի տանն Կրիկիրոյ կաթողիկոս Գարեգին Ա նրան շնորհել է Մեսրոպ Մաշտոցի մեդալը, իսկ 1998 թ. Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան պարգևատրել է Անանիա Շիրակացի մեդալով, որ հազվագեպ է շնորհվում արտասահմանցի գիտնականներին:

Նինա Գարսոյան պատմաբանի կարևոր ավանդն է հայոց պատմության ուսումնասիրությունն արևմտյան մեթոդաբանությամբ՝ միջինարևելյան, կովկասյան և իրանական մշակութային աշխարհի համատեքստում: Այս առումով հանգրվանային է նրա՝ Փավստոս Բուզանդի Հայոց պատմության անգլերեն թարգմանությունը (*Buzandaran Patmut' iwnk'*, *Epic Histories*, 1989). այդ գրքում ներածությունը, ծանոթագրությունները, անվանացանկերն ու թեմատիկ բացատրական բառարանը եռակի ծավալ են կազմում թարգմանության համեմատությամբ: Միավաճ չենք լինի՝ ասելով, որ այն Դ-ն դարերի հայոց պատմության ու մշակույթի հանրագիտական անսպառ աղբյուր է:

Նինա Գարսոյանի հետագա աշխատանքները քննության առարկա են դարձնում Հայոց եկեղեցու պատմությունը և հաստատութենական կազմավորումը, վաղբրիստոնեական շրջանի դավանական հարցերը և եկեղեցիների բաժանումը, հայ քրիստոնեական ինքնության ձևավորումը, վանական մշակույթի սկզբնավորումն ու զարգացումը, և է դարի հայկական իրողությունների պատմաքաղաքական գնահատականը: Նա հավասար ջանադրությամբ ուշագրության է արժանացրել Հայոց աշխարհի ինչպես քաղաքական, այնպես էլ հասարակական ու ռազմական պատմության էջերը՝ փորձելով, որքան հնարավոր է, չմիջամտել աղբյուրների հայտնած տեղեկություններին, ըստ իր անխախտ սկզբունքի, որ «պետք է թույլ տալ, որ աղբյուրներն իրենք խոսեն, և բոլոր տեսակի սկզբնաղբյուրները պետք է քննել ու օգտագործել՝ առանց երբևէ դրանք փոփոխելու»:

Մենագրություններում և հոդվածներում նա ցուցաբերել է նույնպիսի ճշգրտություն՝ ամենայն մանրամասնությամբ և բժախնդրությամբ հետազոտելով և՛ սկզբնաղբյուրները, և՛ մասնագիտական գրականությունը: Պատմաբանի համոզմամբ՝ անհրաժեշտ է մշտապես վերագնահատել ավանդական գիտելիքը՝ հիմնվելով հրապարակ եկած նոր փաստերի կամ ապացույցների վրա: Իսկ նրա շարադրանքը, անցյալի գիտական սկզբունքին համահունչ, միանգամայն

սահուն է ու ընկալելի, պատմագրությունը գրեթե հասցված է գեղարվեստական գործի մակարդակի: Նշենք միայն ամենահիմնարար աշխատությունները. *Armenia between Byzantium and the Sasanians* (1985), *Church and Culture in Early Medieval Armenia* (1999), *L'Église arménienne et le grand schisme d'Orient* (1999), *Interregnum* (2012):

Ինչպես հաճախ է պատահում իրենք գիտակարգում նոր ճանապարհներ հարթող գիտնականների հետ, Նինա Գարսոյանի պատմագիտական մեկնաբանություններն ու եզրակացությունները արժանացել են և՛ բարձր գովասանքների, և՛ սուր քննադատության, մասնավորապես՝ հայոց պատմության քննության «ոչ ազգակենտրոն» մոտեցման առումով: Սակայն անհրեքելի է նրա թողած ժառանգության բարձր արժեքը՝ ամենատարբեր տիպի փաստերի, փաստարկների ու տեղեկությունների համագրման, նոր գիտելիքի ստեղծման և այդ գիտելիքը կիրառելու մեթոդաբանության տեսանկյունից:

Նինա Գարսոյանի ներդրումը հայագիտության՝ որպես միջազգային գիտակարգի զարգացման մեջ կարևորվում է նաև նրա թարգմանություններով, որոնք հնարավորություն են ընձեռնել գիտական ամենալայն շրջանակներին ճանաչելի դարձնել հայազգի և հայալեզու հեղինակների աշխատությունները: Բավական է նշել հայ նշանավոր պատմաբաններ և բանասերներ Հակոբ Մանանդյանի (*The trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, 1965), Նիկողայոս Ադոնցի (*Armenia in the Period of Justinian: The Political Conditions Based on Naxarar System*, 1970), Արամ Տեր-Ղևոնդյանի (*The Arab Emirate in Bagratide Armenia*, 1976) գրքերը, որոնցում արծարծված թեմաները քիչ էին ծանոթ արևմտյան գիտական շրջանակներին: Այս հրատարակություններն ուղեկցված են նրա մեծածավալ ծանոթագրություններով, բնագրային հավելվածներով ու անվանացանկերով:

Մեծ է Նինա Գարսոյանի վաստակը նաև կրթական ոլորտում: Նրա ուսուցչական եռանդն այնպիսի բեղուն արդյունքներ է տվել, որ հայագիտության և բյուզանդագիտության բնագավառներում ճանապարհ է բացել ներկա և ապագա համալսարանական մի քանի սերնդի համար: Մի ամբողջ դարակես և մինչև մեր դարի առաջին տասնամյակ նա դասավանդել և որպես հետազոտող ձևավորել է բազմաթիվ ուսանողների, որոնք այնուհետև նշանակալի ներդրում են ունեցել հայագիտության զարգացման և հայոց պատմության ու մշակույթի դասավանդման մեթոդաբանության մշակման գործում: Ղեկավարել է բազմաթիվ մագիստրոսական թեզեր և տասնչորս դոկտորական ատենախոսություն, ինչն արևմտյան համալսարանական աշխարհում չտեսնված երևույթ է համարվում: Նրա սաներից ոմանք դասավանդել ու այսօր էլ դասավանդում են ամերիկյան և եվրոպական հայագիտական ամբիոններում, աշխատում են պետական այլ հաստատություններում ու միջազգային կազմակերպություններում:

Նինա Գարսոյանին հիշում են որպես չափազանց բարեկիրթ, բարեհոգի, սրամիտ, հասնող, խրախուսող ու հոգատար անձնավորության, որ ոչ միայն

կրթում և ուսուցանում էր, այլև հոժարությունը ստանձնում էր խրատատուի և հոգեմոր պարտականությունը: Մեծ Տիկնոջ դռները միշտ բաց են եղել բոլորի համար, և առատաձեռն հյուրընկալությունն ու մեծահոգությունը թերևս նրա հայկական արմատների ամենավառ դրսևորումն էին:

Նինա Գարսոյանի քաղաքական գնահատականը հայոց պատմությանը, որը նրա ուսանողների ու գործընկերների շրջանում ստացել է «Գարսոյանի օրենք» մտերմիկ բնորոշումը և որն այսօր խիստ արդիական է հնչում, հետևյալն է. «Անտիկ դարաշրջանից ի վեր Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը՝ հունահռոմեական և իրանական աշխարհների հանդիպման կիզակետում, ստեղծել է շատ նպաստավոր պայմաններ՝ երկրի մշակութային կյանքի համար՝ հարստացնելով այն երկու մեծ ավանդույթներով, սակայն կործանարար հետևանք է ունեցել նրա քաղաքական պատմության շարունակականության տեսանկյունից: Ընդհանուր առմամբ՝ Հայաստանը կարողացել է բարգավաճել միայն այն պարագայում, երբ այս երկու ուժերի հարաբերակցությունը հավասարակշռության մեջ է եղել, և որևէ մեկը ի վիճակի չի եղել ամբողջությամբ տիրապետություն հաստատելու Հայոց աշխարհի վրա»:

Նինա Գարսոյանը թեև քիչ է այցելել Հայաստան, սակայն մշտապես մասնագիտական ու բարեկամական կապի մեջ է եղել հայաստանյան շատ գործընկերների, մեծանուն գիտնականների հետ: Նրանց և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի անունից անկեղծ ցավակցություն ենք հայտնում Նինա Գարսոյանի հարազատներին ու մտերիմներին:

Նազենի Ղարիբյան